

Інна Горобець

ВИДИ СПІВВІДНОШЕНЬ КОНОТАТИВНОГО І ДЕНОТАТИВНОГО МАКРОКОМПОНЕНТІВ У СТРУКТУРІ ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄСЛІВ

Розглянуто проблему співвідношення денотативного і конотативного макрокомпонентів у сучасній українській мові. Описано три типи співвідношення денотативного і конотативного макрокомпонентів на матеріалі текстів засобів масової інформації. Проаналізовано конотацію і її структурні компоненти: експресивний, емоційний і оцінний.

Ключові слова: конотація, денотація, структурний компонент, денотативний і конотативний макрокомпоненти, семантична структура.

Проблема конотації, що їй присвячено чимало мовознавчих досліджень, залишається складною в лексикології і семасіології. Як відомо, теорію конотації розробляли відомі лінгвісти Ш. Баллі [1], В. Goverдовський [2], Ю. Апресян [3] та інші. Конотація є предметом вивчення у різних лінгвістичних напрямках. У сучасній мовознавчій науці дослідники В. Шаховський [4], Н. Бойко [5] конотацію кваліфікують як важливий елемент семантичної структури слова.

Метою цієї статті є дослідження конотації в сучасній українській мові. Перед нами стоїть завдання розкрити зміст поняття “конотація” і дослідити способи співвідношення денотативного й конотативного макрокомпонентів у семантичній структурі повнозначного слова.

Об'єктом дослідження обрано мову українських періодичних видань за 2012 рік: “Вінниччина”, “Голос України”, “Україна молода”, “Урядовий кур'єр”. Предметом аналізу є конотативні значення іменників, прикметників і дієслів.

Конотативне значення завжди вторинне, первинне ж значення – денотативне. Співвідношення конотації та денотації є одним із чинників виникнення конотативного значення. Домінантним у семантиці слова є конотативний макрокомпонент, який передає емоційне ставлення мовця до об'єкта через його дії та вчинки. В основі оцінки перебувають емоції, почуття мовця. Водночас оцінка відображає соціально-культурний розвиток суспільства, тобто є соціально зумовленою. Експресивність спричинена емоційною оцінкою, суспільною думкою, які можуть не збігатися. Отже, експресія, поєднуючи оцінність й емоційність, сприяє створенню додаткового аспекту інформації.

“Конотативний компонент семантики мовної одиниці є рівноправним з денотатом-компонентом її семантичної структури, тому що ми розуміємо, відчуваємо, оцінюємо і переживаємо одночасно з найменуванням предмета оцінки. Ствердження факультативності, вторинності конотативного компонента можна вважати логічним, тому що існують конотативно незабарвлені лексичні одиниці” [6, с. 6].

На відміну від денотації, конотація містить ставлення об'єкта до позначуваного. Денотація як предметно-логічний аспект значення визначає синтагматичну модель функціонування слова в мовленні. Конотація, відображаючи оцінку, почуття, настрої, визначає прагматичну спрямованість мовного знака. Денотація – об'єктивне значення, а конотація – суб'єктивне. Досліджуючи природу конотації, В. Виноградов зауважував, що “предметно-логічне значення кожного слова оточене особливою експресивною атмосферою, воно є одночасно і знаком думки мовця, і знаком усіх інших психічних переживань, що входять у завдання та намір повідомлення” [7, с. 19].

Більшість лінгвістів обстоює думку, що між конотацією та денотацією існує тісний взаємозв'язок, саме тому їх важко розмежувати. Зокрема, В. Шаховський стверджує, що “конотативне і денотативне в семантиці одиниць так тісно переплітаються, що їх можна розмежувати тільки за результатами, але ніяк не в процесі” [4, с. 48].

Мовознавці, зокрема А. Перехова [8], А. Філіппов [9], протиставляють конотативний макрокомпонент денотативному, виокремлюючи основне значення мовної одиниці і супроводжувальні йому семантико-стилістичні відтінки. А. Філіппов, наприклад, стверджує, що конотативне значення ніколи не зливається з денотативним, вони не можуть бути еквівалентними та взаємозамінними [9, с. 58–59].

Більшість слів, що виникають у свідомості мовця або слухача, містять не тільки денотат, а й емоції, оцінку, почуття, викликані цим предметом, пор.: *Скасуйте “обілення” Кучми!* [10, с. 5]; *Зате доїння села реформами принесло їм нечуване здоров'я* [11, с. 3].

Н. Маракуліна вважає, що тісний зв'язок емотивно-оцінного та денотативно-сигніфікативного компонентів значення емоційної лексики зумовлює труднощі у встановленні чіткого їхнього розмежування, оскільки сам денотативно-сигніфікативний компонент ві-

дображає широку палітру емоційного ставлення людини до світу, предметів, явищ дійсності. Вона стверджує, що зв'язок конотативного значення з денотативним є основою класифікації на якісні і кількісні значення. Якісна конотація потенційно закладена у денотативному значенні граматичної одиниці і зумовлена однією з його сем. Кількісна конотація виникає при інтенсифікації денотативного значення лексико-граматичної одиниці. Якісна і кількісна конотації не входять у семну структуру одиниці і виражаються імпліцитно [12, с. 71]. Мовознавці В. Виноградов [7], Ю. Апресян [3], С. Ніколюк [13] виділяють два типи вторинних найменувань: непряма номінація, яка сприяє самостійній номінативній цінності одиниці найменування; посередня номінація, структура якої базується на сигніфікаті іншого найменування [13, с. 123]. Недостатньо дослідженою є посередня номінація.

М. Алефіренко виділяє залежність денотативного і конотативного макрокомпонентів, що зумовлена похідністю конотативних сем від первинної денотативної семи. Дослідник стверджує, що денотативний компонент формує пряме значення слова, оскільки називає предмет прямо, безпосередньо. Вторинна денотативна сема має переносний характер, походить від первинної семи. Інші семи – конотативні, поділяються на три групи за рівнем віддаленості конотації від денотативної семи [14, с. 109]. Конотативна сема першого ступеня мотивується денотативною семою. Напр.: *Водночас – це неповторна подія, яка щороку переливається новими барвами весни, палітрою незбагнених почуттів і бажань* (15, с. 7). На денотативне значення слова палітра ‘сполучення спеціально дібраних художником барв і їхніх відтінків при виготовленні фарб; сукупність, сполучення кольорів, характерне для окремої картини, творчості художника і под.’ [16, 30] нашарувалася конотативна сема ‘різноманіття’. У реченні *Минулого четверга знову кипіли пристрасті в Джулинській територіальній громаді зі звичного для багатьох сіл приводу – оренди земельних ділянок та оплати за них “Агрофірмою «Джулінка»”, яку багато років очолює Микола Хливнюк* [15, с. 13] первинне значення лексеми кипіти ‘клекотіти, вирувати, пінитися під час нагрівання, випускаючи гарячу пару (про рідину)’ [17, с. 150] внаслідок перенесення на нематеріальний об’єкт у сполученні з іменником пристрасті набуло додаткового значення ‘відбуватися, виявлятися дуже швидко, енергійно, бурхливо (про почуття, переживання)’ [17, с. 150]. Реченнева ілюстрація *Адже після напружених творчих буднів так добре скинути весь тягар турбот із душі і відпочити* [15, с. 3] засвідчує, як денотативне значення лексеми скинути ‘різким рухом опускати, знімати (звичайно з плечей) яку-небудь ношу’ [18, с. 262] у сполученні з семантичною єдністю тягар турбот змінилося на переносне ‘звільнитися від чого-небудь, позбутися чогось неприємного, важкого і т. ін.’ [18, с. 262].

Конотативне вживання слова килим у реченні *Лани вкриваються білими килимами гречки, блакитними – льону, золотавими – рапсу і соняшнику* (19, с. 24) умотивоване денотатом ‘тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо’ [17, с. 149], однак збереглася лише сема призначення ‘для вкривання підлоги’. Іменник помій має узуальний семантичний відтінок негативної оцінки. У реченні *Варто ввести назву твору чи ім’я виконавця – й можна зануритися у світ справжньої музики, а не тільки навколomuзичних помій* (20, с. 12) від денотативного значення слова помій ‘рідка неякісна несмачна страва’ [21, с. 118] збереглася сема поганої якості. Реченнева ілюстрація *Людські струмочки, що стікалися з усіх вулиць до центру, поступово перетворювалися на вируючу річку, яка несла і виплескувала життєрадісний і тремтливий синьо-жовтий потік...* [22, с. 9] засвідчує, як конотативне значення іменника струмочки виникло внаслідок метафоризації денотації ‘невеликий потік, утворений з снігових, дощових вод або з підземних вод, що вийшли на поверхню’ [18, с. 792]. Негативна емоційно-оцінна конотація прикметника *вовчий* у словосполученні *вовчі закони* виражає жорстокість, конкуренцію, егоцентризм. Напр.: *Нав’язування вовчих законів, за якими виживає сильніший, пригнітило людську особистість настільки, що позиція “моя хата крайня” стала домінують* [23, с. 3]. Реченнева ілюстрація *Тому, власне кажучи, на меліорації тримається світ* [24, с. 10] засвідчує, як денотативне значення лексеми триматися ‘бути укріпленим на чомусь; утримуватися на якійсь опорі або за допомогою чого-небудь’ [25, с. 263] у сполученні з іменником світ змінилося на переносне ‘існувати, жити, діяти завдяки комусь, чомусь’ [25, 263].

Конотативна сема другого ступеня зазвичай втрачає зв'язок з денотативною семою, є немотивованою, має асоціативно-образну природу. Напр.: *Тепер усі стежинки й стежиночки, міжряддя грядок, плодові дерева обсажені чорнобривцями, айстрами, хризантемами – не обійстят, а яскрава картина, писана соковитими барвами літа!* [15, с. 3]. Денотативне значення прикметника соковитий ‘який містить у собі багато соку’ [18, с. 439] втрачено, натомість виникло асоціативне нашарування ‘якому властиві яскраві барви (про пори року, місяці і т. ін.)’ [18, с.439]; *Зате ні з чим не можна зрівняти почуття чесно виконаного обов’язку, коли ти перший передав кілька десятків рядків у номер або десь “розкопав” абсолютно ексклюзивний матеріал* [15, с. 3]. Дієслово розкопувати у цьому контексті втратило первинне значення ‘розриваючи землю, розкидаючи руїни і т. ін., знаходити, відшукувати кого-, що-небудь’ [26, с.708] і у сполученні з іменником матеріал набуло асоціативного нашарування ‘детально розбирати що-небудь, копатися в чомусь з метою з’ясувати щось’ [26, с. 708]; *Люди потрапили в якусь м’ясорубку, – коментує ситуацію пан Подмарков* [10, с. 3]. На основі денотативної семи ‘ручна машинка або спеціальна ма-

шина для розмелювання м'яса на фарш' [17, с. 839] у реченнєвій ілюстрації виникла конотація 'про війну, битву або місце кривавого бою' [17, с. 839]. *Оскільки впродовж місяця у полі і в городі триває гаряча трудова пора, то й святкувати особливо ніколи* [19, с. 24]. Замість денотативного значення 'який мав високу температуру; сильно нагрітий' [27, с. 37] прикметник *гарячий* у контексті набуває конотації 'надзвичайно напружений'.

Конотативна сема третього ступеня давно втратила співвіднесеність з денотацією, використовується переважно у складі фразеологізмів на зразок *брехні точать, зуби скалять...* Пор.: "*Акула пера та мікрофона*" *привітали зі святом* [15, с. 3]. У висловленні *акули пера та мікрофона* лексема акула повністю втратила зв'язок з денотатом 'велика хижа морська риба' [28, с. 30]. Так образно називають журналістів. *Мігрантами* у первинному значенні називають людей, що змінюють місце проживання. У реченні *Обежежно: гойдалки-“мігранти”* [24, с. 1] змінився суб'єкт, внаслідок чого утворилась негативна оцінна конотація, підсилена словом *обережно*. Денотативне значення слова *борода* 'волосяний покрив на нижній частині обличчя' [27, с. 218] у реченні *Словом, незаконні тилорами вкотре оголили проблему, яка давно вже з “бородою”* [28, с. 3] набуває конотації 'засмічення інформацією'. Реченнєва ілюстрація *Із міського голови, який за невеликий строк своєї роботи при підтримці голови облдержадміністрації і уряду зумів вирішити найгостріше питання обласного центру – ремонт доріг, мер Микола Романюк став заручником* [29, с. 8] засвідчує як у сполученні з іменником *питання* прикметник *гострий (найгостріше)* 'який мав колючий кінець або ріжучий край; здатний колоти або різати' змінює своє значення на конотативне 'який надзвичайно сильно виявляється' [30, с. 144].

Отже, денотація і конотація є макрокомпонентами лексичного значення слова, між якими існує взаємозв'язок. Конотативна сема походить від денотативної, уносить додаткові семантичні відтінки у значення слів. Слова, у структурі яких є і конотативний, і денотативний компоненти, інформативніші, змістовніші. Досліджуваний матеріал може бути використаний при подальшому вивченні конотативного аспекту семантики мовних одиниць на різних рівнях мови.

Література

1. Балли Ш. Ф. Французская стилистика (пер. с фр. К. А. Долинин, Е. Г. Эткінд / Ш. Ф. Балли. — Москва: Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.
2. Говердовский В. И. История развития понятия коннотации / В. И. Говердовский // Филологические науки. — 1972. — № 2. — С. 83–86.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. — Москва: Наука, 1974. — С. 67–69.
4. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. — Воронеж: Изд-во Воронежск. у-та. — 1987. — 192 с.
5. Бойко Н. І. Експресивна лексика та її лексикографічна інтерпретація / Н. І. Бойко // Дивослово. — 2000. — № 7. — С. 19–23.
6. Іщенко Н. Конотація в системі мови й у системі мовлення / Н. Іщенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: "Філологічні науки": зб. наук. праць / [відп. ред. О. Семенюк]. — Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2005. — Вип. 95 (2). — С. 4–7.
7. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5. — С. 3–29.
8. Перехова Л. И. Стилистические коннотации антропонимов и их использование во французской литературе: дис. кандидата филол. наук: 10.02.05 / Перехова Людмила Ивановна. — Л., 1977. — С. 31–32.
9. Филиппов А. В. К проблеме лексической коннотации / А. В. Филиппов // Вопросы языкознания. — 1978. — № 1. — С. 57–63.
10. Україна молода, 29–30.12.2011.
11. Урядовий кур'єр, 22.06.2012.
12. Маракулина Н. В. О значимости коннотативного аспекта в семантике эмоциональной лексики / Н. В. Маракулина // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии: межвуз. тематич. сб. научн. трудов. — Калинин, 1987. — С. 66–74.
13. Ніколюк С. І. Образна номінація та її антропометричність / С. І. Ніколюк // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Дослідження молодих вчених. Серія "Філологія". — К.: КДЛУ, 1997. — Вип. 3. — С. 123–129.
14. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: [монография] / Н. Ф. Алефиренко. — Волгоград: Перемена, 1999. — 274 с.
15. Вінниччина, 06.06.2012.
16. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 6. — 1975. — 832 с.
17. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 4. — 1973. — 840 с.
18. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 9. — 1978. — 916 с.
19. Урядовий кур'єр, 27.06.2012.
20. Дзеркало тижня, 28.12.2012.
21. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 7. — 1976.
22. Голос України, 19.06.2012.
23. Урядовий кур'єр, 16.06.2012.
24. Урядовий кур'єр, 19.06.2012.
25. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 10. — 1979.
26. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 8. — 1977. — 927 с.
27. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 1. — 1970. — 799 с.
28. Урядовий кур'єр, 7.06.2012.
29. Урядовий кур'єр, 20.06.2012.
30. Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 2. — 1971. — 550 с.

The article deals with the problem of the interconnection of the denotative and connotative macro components in modern Ukrainian language. Three types of the interconnection of the denotative and connotative macro components are described in the language of the mass media. Connotation and its structural components – expressive, emotional and evaluative – are analyzed.

Key words: connotation, denotation, structural component, denotative and connotative macro components, the semantic structure.